

Horváth László:

Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez

Az elmúlt évek során lehetőségünk nyílt több késő bronzkori lelőhely feltárására, melyek eredményeként ma már világosabban látjuk Délnyugat-Dunántúl késő bronzkori történetét és a leletanyag értékelését is finomítani lehetett.¹ Ezek az ásatások elsősorban a Kis-Balaton területén folytak, de ettől nyugatra, egy belső zalai völgy, a Principális csatorna árterének területén is történtek feltárások (Hahót környéki mikrorégiós kutatás). Tanulmányunkban ezek eredményeit szeretnénk röviden közölni, hozzájárulva a Dunántúl késő bronzkori történetének jobb megismeréséhez. A Kis-Balaton nyugati medencéjében (Kis-Balaton I.) és a Hahót környékén általunk végzett feltárások adta következtetések ismertetésére szorítkoznak most csak. Ezekről az ásatásokról eddig csupán néhány népszerűsítő kiadvány számolt be (KIS-BALATON I., SIEBEN...) és így kötelességünknek éreztük e fontos leletanyag jellemzőit közreadni. A feldolgozás jelenlegi stádiumában nem vállalkozhattunk arra, hogy teljes, mindenre kiterjedő értékelést adjunk, de talán így is hasznos információkhoz jut a kutatás.

Az ismertetésre kerülő anyag a koszideri periódustól a HA közepéig terjedő időszakot foglalja magába úgy, hogy mindegyik fázis, periódus emlékeit megtaláljuk benne. Az ismertetést az időreben legelső, a koszideri periódusba tartozó *Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztai* lelőhellyel kell kezdenünk. A Kis-Balaton északnyugati partszegélyén magasodó dombtetőn a koszideri periódus önálló településének objektumait sikerült feltárnunk, nevezetesen csaknem sorban elhelyezkedő 37 gabonatarató vermet és néhány gödröt (KIS-BALATON I. 12., SIEBEN... 8. kép). A földművelés elsődlegességét bizonyító vermekből sok kerámia és ép edény került elő. A tölcséres nyakú, nyomott gömbtestű füles korsók, az ansa lunata-fülű bögrék és a kis bütykön álló bögrék a késő magyarádi kultúra (Dolny Péter fázis) jellemzői (1. kép) és ezekkel együtt kerültek elő a legkorábbi halomsíros kultúra jellegzetes díszítésű (vonalkázott háromszög mintasor, beszurkált pontsorok, ívelt bordadísz, csücskös peremű tál) edénytöredékei (2. kép). Az alsópáránpusztai lelőhely kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a kialakuló, legkorábbi halomsíros kultúra em-

lékei a késő magyarádi kultúra dunántúli expanziójával jut el területünkre, Délnyugat-Dunántúlra. Talán nem véletlen az, hogy településüket a dunántúli mészbetétes edények kultúrájának határterületén létesítették, tudniillik a Kis-Balaton nyugati medencéjében és attól nyugatra a középső bronzkor egyetlen egy lelete sem ismert. A koszideri periódus történeti eseményeit Kovács T. foglalta össze és megállapításait az alsóbáránpusztai leletek is alátámasztják (KOVÁCS 1975).

A halomsíros kultúra (BC) két lelőhelyén folytatott feltárásunk azért is jelentős, mert nagyon kevés e korszakot érintő ásatással rendelkezünk a Dunántúlon. A Principális csatorna árterében lévő kis homokszigeten, *Gelsesziget* határában, egy nagyméretű (20x10 m) cölöpszerkezetű ház alapjait találtuk meg, melynek betöltéséből rengeteg kerámialelet, néhány bronztű és két bronztőr is felszínre került. Az egyik cölöplyukban a vizenyős talajban megmaradt a kihegyezett aljú cölöp maradványa is. A kisméretű település leletei közül most csak néhány jellemző darabot mutatunk be: kis bütykökkel díszített vállú bögre (4. kép 1.); éles és lágy profilú bögrék (4. kép 2—5.); egy-, vagy kétfülű talpas fazekak, melyeken néha éles borda, valamint egyikén a bordát megszakító lapos korongdíszek láthatók (4. kép 6., 5. kép 4—6.). Külön említésre méltók a karcolt díszítésű kétfülű edények (4. kép 7., 5. kép 7.). A díszítések között találkozunk egyszerű karcolt mintákkal (6. kép 2., 4—5.), sűrűn beszurkált pontokkal (5. kép 1.), árkolt bütykökkel (5. kép 2., 6. kép 3.), ívelt bordával (6. kép 1.), vagy a felületet beborító kis bütykökkel (5. kép 3.). Véleményünk szerint a gelseszigeti települést inkább a halomsíros kultúra második felében (BC 2) használhatták. A homokszigeten még a HA közepére keltezhető objektumok kerültek elő, valamint a HA2—HB periódusba tartozó urnasírt is találtunk.

A késő bronzkor kutatása szempontjából kulcsfontosságú lelőhelyet tártunk fel *Balatonmagyaród—Hídvégszűtán*, az egykori balatoni átkelőhely déli révjénél magasodó dombháton (KIS-BALATON I. 5—7., SIEBEN... 38—42.). A feltárt nagy kiterjedésű terület (7. kép) keleti részén kerültek felszínre a halomsíros kultúra

(BC) településének gödrei ott, ahol a következő periódus, a BD—HA1 temető sírjait megtaláltuk. A halomsíros kultúra településének gabonatartó vermeiből és kisebb gödreiből felszínre került leleteket a 3. képen mutatjuk be. A karcolt mintájú és néha mészbetéttel díszített töredékeken (3. kép 2—3., 6.), egy kiöntös edényen (3. kép 1.), pereme alatt bevagosott edénytöredéken (3. kép 4.), árkkolt bütykös oldaltöredéken (3. kép 5.), bütykökkel díszített vállú bögréken (3. kép 7—8.), bordadíszes és beszurkált díszű csupron (3. kép 9.) és egy csücskös peremű tálon (3. kép 10.) kívül még több jellegzetes darab (hombár, fazék stb.) képviseli a halomsíros kultúrát. Néhány edénytöredéken a másodlagos átégés következtében megmaradt a hálós mintájú és a csillag alakú fehér festés. Az egyik gabonatartó veremből felszínre került szenesedett szervesanyag között számócatorta maradványai is voltak.² Pontosan még nem tudjuk eldönteni, hogy a két halomsíros kulturás telep közül a gelseszigeti, vagy a hídvégpusztai az idősebb-e. Valószínűleg az utóbbi lelőhely anyaga korábbi.

Balatonmagyaród—Hídvégpusztán az átkelőhely megerősítésére a BD—HA1 periódusban is védműveket építettek (7. kép). A település a dombtetőn volt, melyet keletről kettős mély árokkal választottak el a temetőtől. Ettől keletre és délre egy mély árok nyomait találtuk meg. Egy bejáratot a délkeleti részen figyeltünk meg, de mivel az ásatás csak a település egy részét tisztázta, így nem tudjuk pontosan, hogy volt-e máshol is bejárata. Az azonban mindenképpen valószínű, hogy az egész települést és a temetőt árok vette körül. A korábban innét előkerült leleteket a szakirodalom ismeri, habár sokszor tévesen az átkelőhely zalavári, északi oldalára lokalizálják (KŐSZEGI 1988, 198.).

A településen gabonatartó vermeken, kisebb gödrökön kívül kisméretű lakóházak nyomait is megtaláltuk. A keleti partszegélyen lévő és sírcsoportokból álló temető sírszámát kicsinek véltük a településhez képest (56 sír), így a kutatást a délkeleti kaputól délre, a kapuhoz vezető feltételezett késő bronzkori úttól nyugatra is folytattuk és elgondolásunknak megfelelően újabb BD—HA1 sírokat (13 sír) találtunk. Ezt a részt azonban a korábbi szőlőművelést kísérelő rigolozás erősen megbolygatta.

A temető négy, teljesen elkülöníthető sírcsoportból áll, melyek észak—dél irányban követik egymást. Északról délre haladva az egyes sírcsoportokon belül a sírok számai a következőképpen alakultak: 18, 13, 16, 9. A sírok szinte kivétel nélkül urnás temetkezést tartalmaztak és csak néhány esetben talákoztunk szórthamvas ritussal. A sírokból nagyon kevés bronztárgy került elő (8—10%), de a kerámialeletek alapján lehetőségünk nyílt a temető fázisainak egyértelmű elkülönítésére. Így meg tudtunk különböztetni egy idősebb és egy fiatalabb szakaszt. A kettő között néhány temetkezés átmenetet képez és több sír esetében a nagyon kevés és a modern bolygatás miatt hiányos mellékletek következtében bizonytalan az időbeli besoro-

lás. Az idősebb sírokban lévő mellékleteknél (10—12. kép) nagyon erős a halomsíros kultúra hatása. Az urnák vagy egyszerűen kihajló pereműek, vagy peremük vízszintesen levágott (de nem síkzott!), vállukon és hasukon fordul elő a széles, lapos fogóbütyök, vagy a kupos árkkolt bütyök. Általában svédsisak alakú tálakkal fedték le az urnákat. A bögrék ugyancsak a halomsíros kultúra továbbélő változatai. Az egy-, vagy kétfülű fazekak vállát szinte kivétel nélkül éles borda tagolja, az ujjbenyomkodásos borda alig fordul elő. A fazekak és a csuprok között talpas változattal is találkozunk.

A fiatalabb fázis sírjaiból (13—14. kép) kerültek elő a Kőszegi F. által „a ferdén árkkolt edények kultúrája” néven említett leletegyüttesek (KŐSZEGI 1988, 27.). Az urnákra jellemző a szinte kivétel nélküli síkzott perem, az árkkolt, turbántekercses díszű váll, de az ívelt bordákkal díszített vállú példány sem ritka (13. kép 1.). A bögrék nagyrésze felmagasodó fülű, mely legtöbbször háromszög átmetszetű. A fazekak díszítésénél az ujjbenyomásos borda az uralkodó, míg a behúzott peremű tálakon a turbántekercses díszítés.

Ha az idősebb és a fiatalabb fázis sírjait a temetőterképen jelöljük, akkor a következő kép tárul elénk (8—9. kép):

1. Mindegyik sírcsoportban vannak idősebb és fiatalabb sírok.
2. A sírcsoportokon belül az egyiknél több, a másiknál kevesebb az idősebb, ill. a fiatalabb temetkezés.
3. A fentiekből következik, hogy:
  1. A sírcsoportok kiscsaládi temetkezések lehettek.
  2. A temető sírcsoportjainak kialakítását egyszerre kezdhették meg és azokat folyamatosan használták.
  3. A két déli sírcsoportban több az idősebb sír, a fiatalabb fázisba csak egy-egy sír tartozik. Tehát ebbe a két sírcsoportba temetkező családokban volt az első fázis idején a legnagyobb halandóság.
  4. A fiatalabb fázisban viszont a két északi sírcsoportnál tapasztaljuk ugyanezt.

A temető idősebb fázisát a BD-vel, a fiatalabb szakaszt pedig a HA1-el párhuzamosítjuk, úgy, hogy a folyamatosan használt temetőben „az erős halomsíros tradíciók átalakulnak urnamezőssé”. A Balatonmagyaród—Hídvégpusztán tapasztalt és a kutatás számára ideális kép nem egyedülálló, a környező területeken feltárt temetőknél (Balatonmagyaród—Kiskányavár, Garabonc—Ófalu, Hahót—Vadaskert) ugyanezt figyelhetjük meg. Ez már nem lehet véletlen, így nyugodtan fogalmazhatunk úgy, hogy a BD—HA1 idején Délnyugat-Dunántúl különböző részei ugyanazon a fejlődésen mennek át.

A Dunántúl késő bronzkorával foglalkozó kutatásoknál két alapvető nézettel találkozunk. Patek E. egy jelentős urnamezős beáramlással számol a BD-től (PATEK 1968), ezzel szemben Kőszegi F. és F. Petres É. a halomsíros kultúra továbbélését tartja elsődlegesnek (KŐSZEGI 1988). Az

újabb feltárásaink alapján véleményünk az, hogy a kettő között lehet valahol az igazság. Az kétségtelen, hogy a helyi halomsíros kultúra hatása nagyon erőteljes a BD idején és joggal nevezik ezt az időszakot késő halomsíros-korai urnamezős periódusnak. Az azonban meggondolandó, hogy a java halomsíros-kultúra (BC) aránylag gyér lelőhelyeivel szemben a BD periódusban ugrásszerűen megnő a települések, temetők száma és ez nem magyarázható csak a gazdaság fellendülésével. A lelőhelyek számának ilyen gyors növekedése mögött elképzelhető nagyobb népcsoportok érkezése, akik a helyi késő halomsíros lakossággal

területenként eltérő színezetű, de egymással mégis rokon kultúrát hoznak létre. A hídvégpusztai lelőhelynél a „klasszikus” urnamezős kultúra egy temetőn belül alakul ki, a temetőbe temetkező családok generációi során és itt inkább már egy kulturális-gazdasági és Közép-Európát átszövő heterogén fejlődésre gondolunk. A BD—HAI fordulóján kell elképzelnünk ezt a hatást, amikor a „ferdén árkolt edények kultúrájának” népe minden különösebb, nagyobb területet érintő expanzió, támadás nélkül elkezd az edényeken alkalmazni az új divatot.

Jegyzetek:

¹Az előadás a szerző betegsége miatt nem hangzott el a keszthei, bronzkorral foglalkozó konferencián.

²Gyulai Ferenc, Bronzkori ételmaradványok archeometriai vizsgálata. In.: *Iparrégészeti és archeometriai tájékoztató II* (1991) 6—8.

Irodalom:

KIS-BALATON I. = Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében. Zalaegerszeg, 1986.
KOVÁCS 1975 = Kovács, T. Historische und chronologische Fragen des Überganges von der Mittleren- zur Spätbronzezeit in Ungarn. *Acta Arch. Hung.* 27 (1975) 297—317.

KŐSZEGI 1988 = Kőszegi, F. A Dunántúl története a késő bronzkorban. *BTM Műhely* 1. (1988).
PATEK 1968 = Patek, E. Die Urnenfelderkultur in Transdanubien.
SIEBEN... = Sieben Jahrtausende am Balaton. Mannheim 1989.

Horváth László:

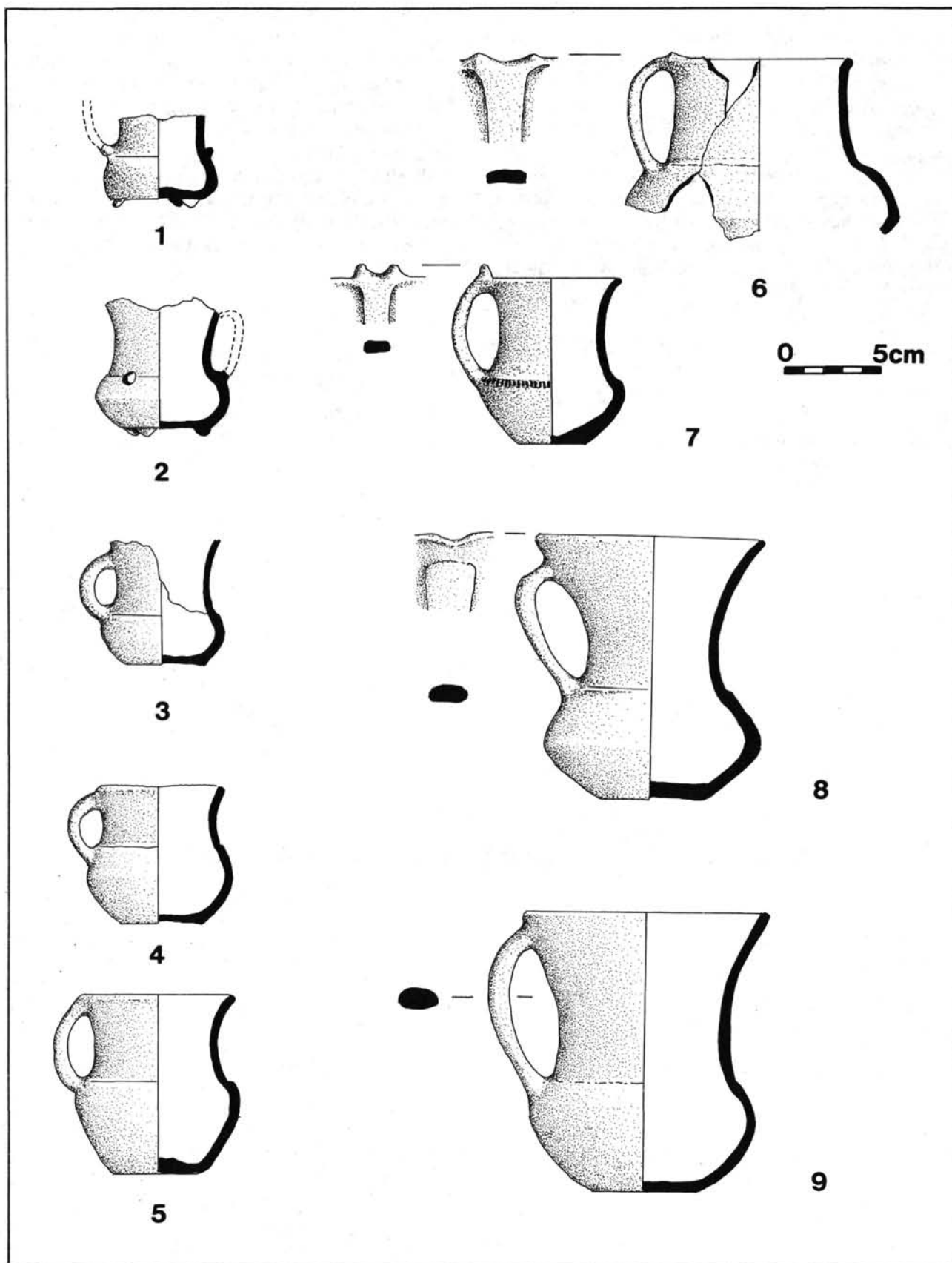
Angaben zur Geschichte der Spätbronzezeit in SW-Transdanubien

Wir berichten kurz über die wichtigsten Ausgrabungen der letzten Jahre. Das Material umfasst die Zeit von der Kőszider-Periode bis zur Mitte der HA.

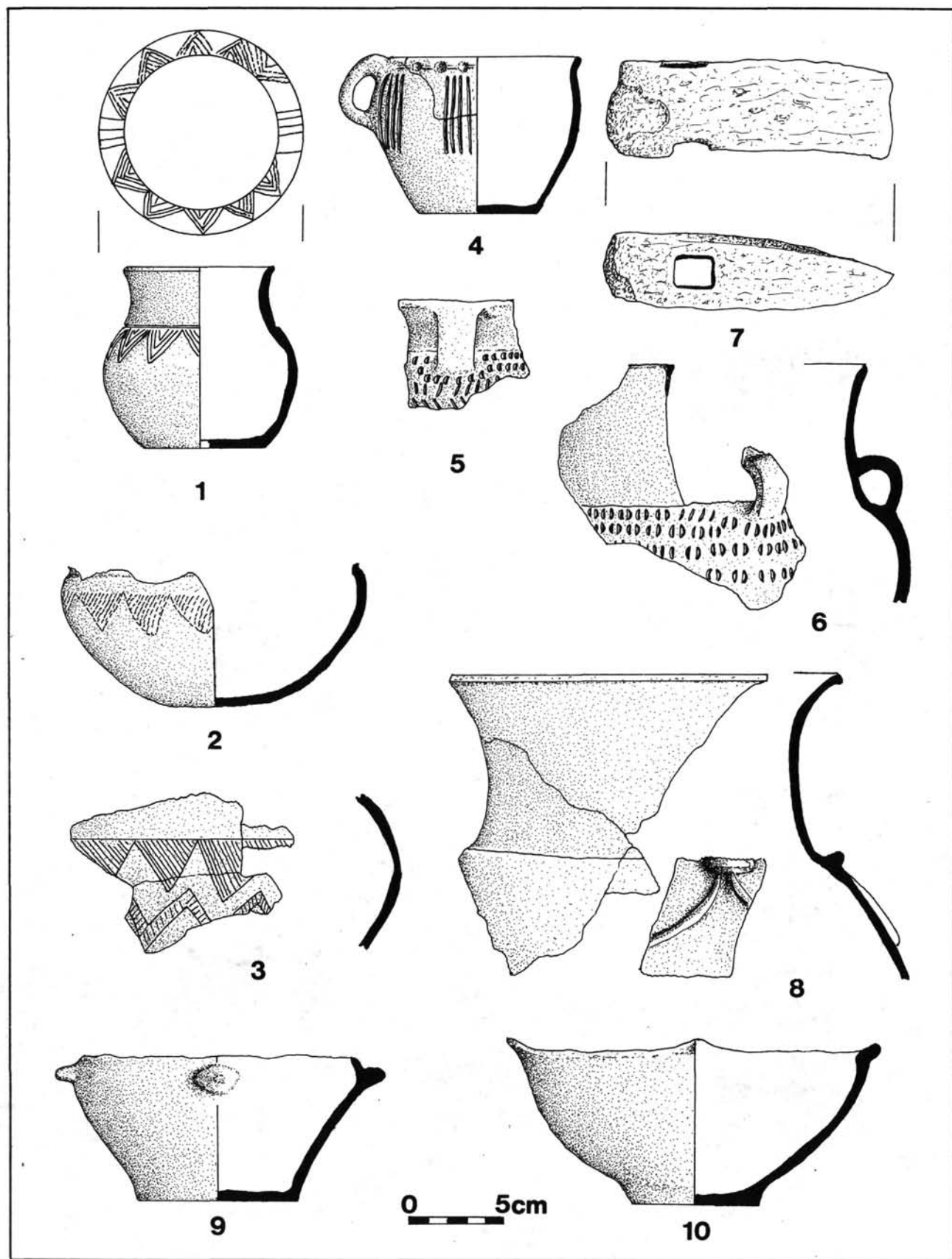
In *Esztergályhorváti—Alsóbárándpuszta*, am NW-Rand des Klein Plattensees fanden wir in 37 Getreidespeichergruben die Denkmäler der Spätmagyaráder Kultur (Dolný-Peter-Phase) zusammen mit charakteristischen Funden der ältesten Hügelgräberkultur (Abb. 1—2). In *Gelsesziget*, in einem Binnenzalaer Tal haben wir ein grosses Haus (20x10 m) der Hügelgräberkultur (BC) erschlossen (Abb. 4—6). Den wichtigsten spätbronzezeitlichen Fundort fanden wir in *Balatonmagyaród—Hídvégpuszta*, beim ehemaligen Übergang des Plattensees (Abb. 7). Die Siedlung der Hügelgräberkultur (Abb. 3) war zusammen mit einem

BD—HAI-Gräberfeld. Die BD—HAI-Siedlung und das Gräberfeld östlich davon wurden mit einem Graben umzogen, aber auch die Siedlung und das Gräberfeld wurden durch einen Doppelgraben voneinander getrennt. Das Urnengräberfeld bestand aus vier Gruppen, in denen wir eine ältere (BD) und eine jüngere (HAI) Phase unterscheiden konnten. Das Gräberfeld haben die Kleinfamilien durchlaufend benützt, so wandelte sich die in den älteren Gräbern beobachtete Hügelgräbertradition (Abb. 10—12) innerhalb eines Gräberfeldes sich zum „richtigen” Urnenfelder-Material um (Abb. 13—14).

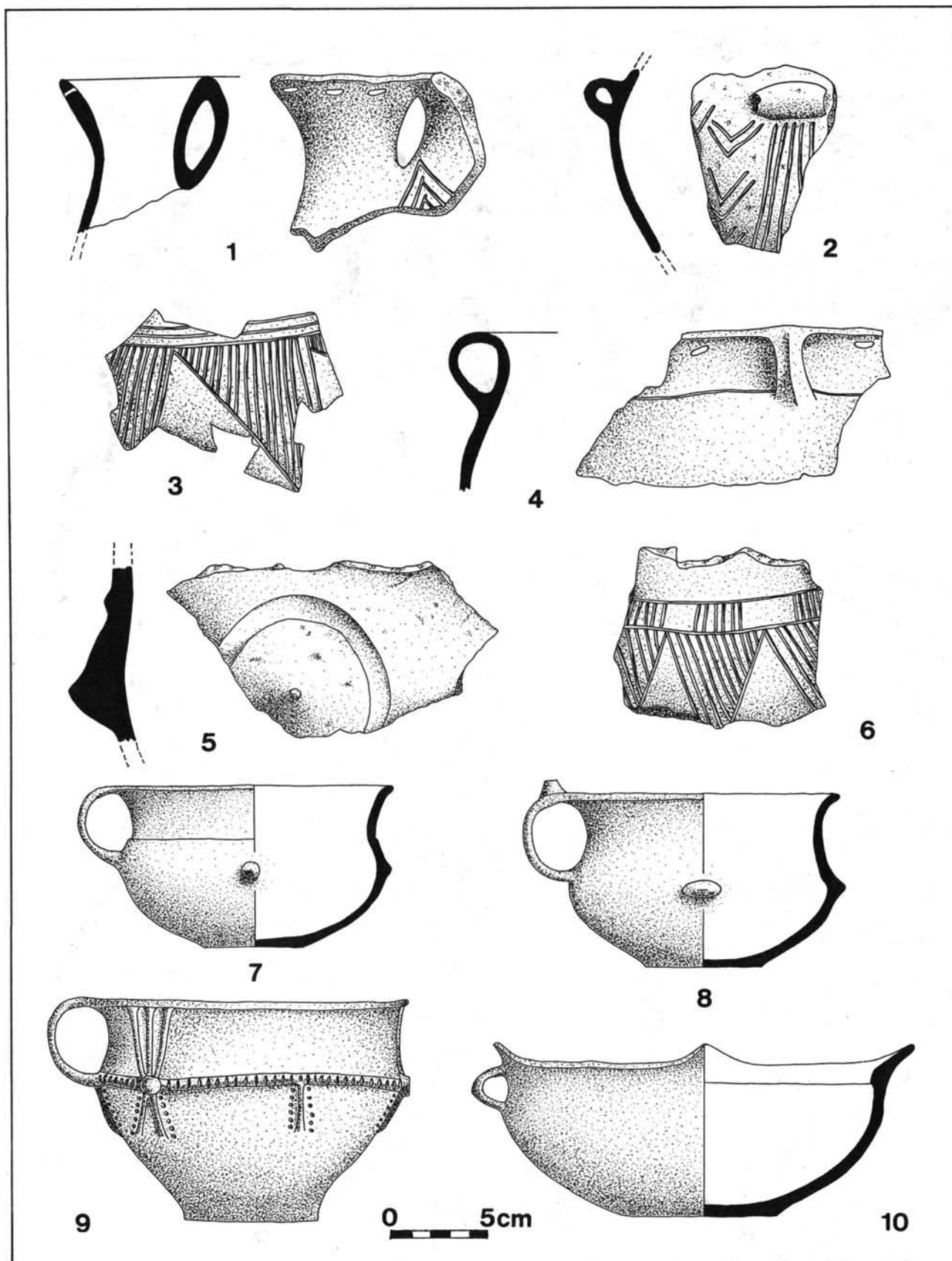
Dasselbe konnten wir bei den übrigen Gräberfeldern der Umgebung beobachten.

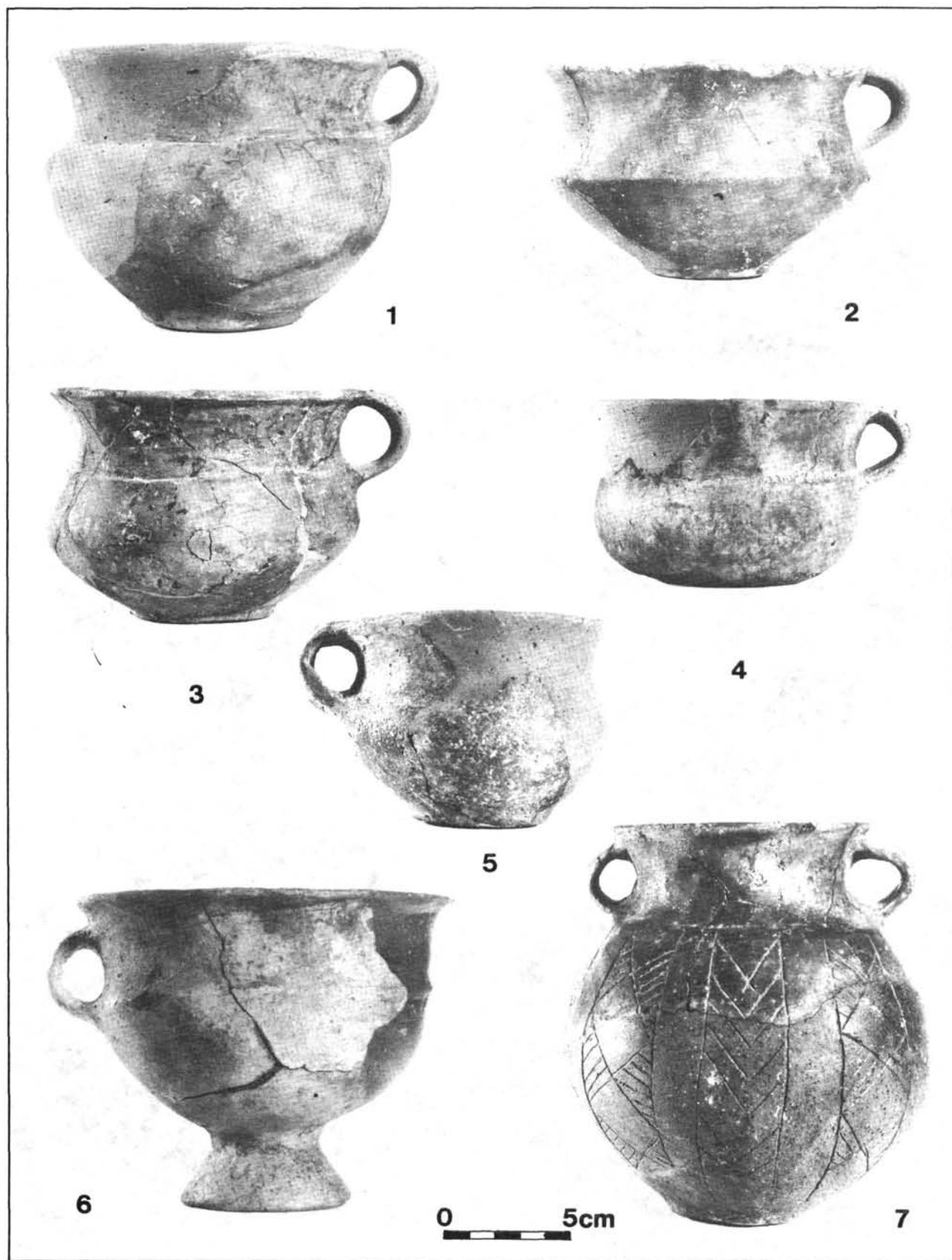
1. kép: Esztergályhorvátí—Alsóbárándpuszta. Edények a koszideri periódusba tartozó telepről.
Esztergályhorvátí—Alsóbárándpuszta. Keramik aus der Siedlung der Koszider-Periode.

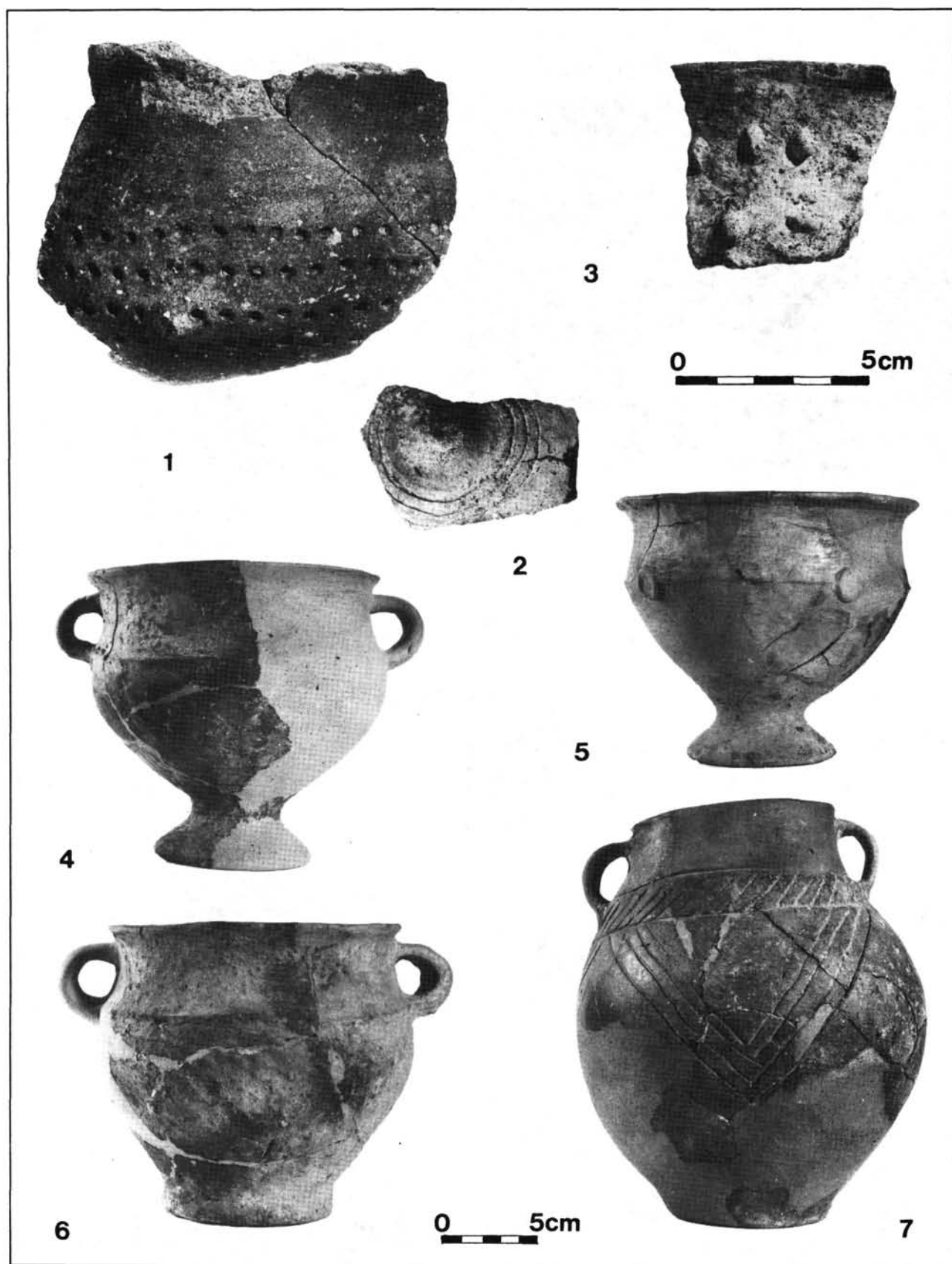
2. kép: Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztá. Leletek a koszideri periódusba tartozó telepről.
Esztergályhorváti—Alsóbáránpusztá. Funde aus der Siedlung der Koszider-Periode.

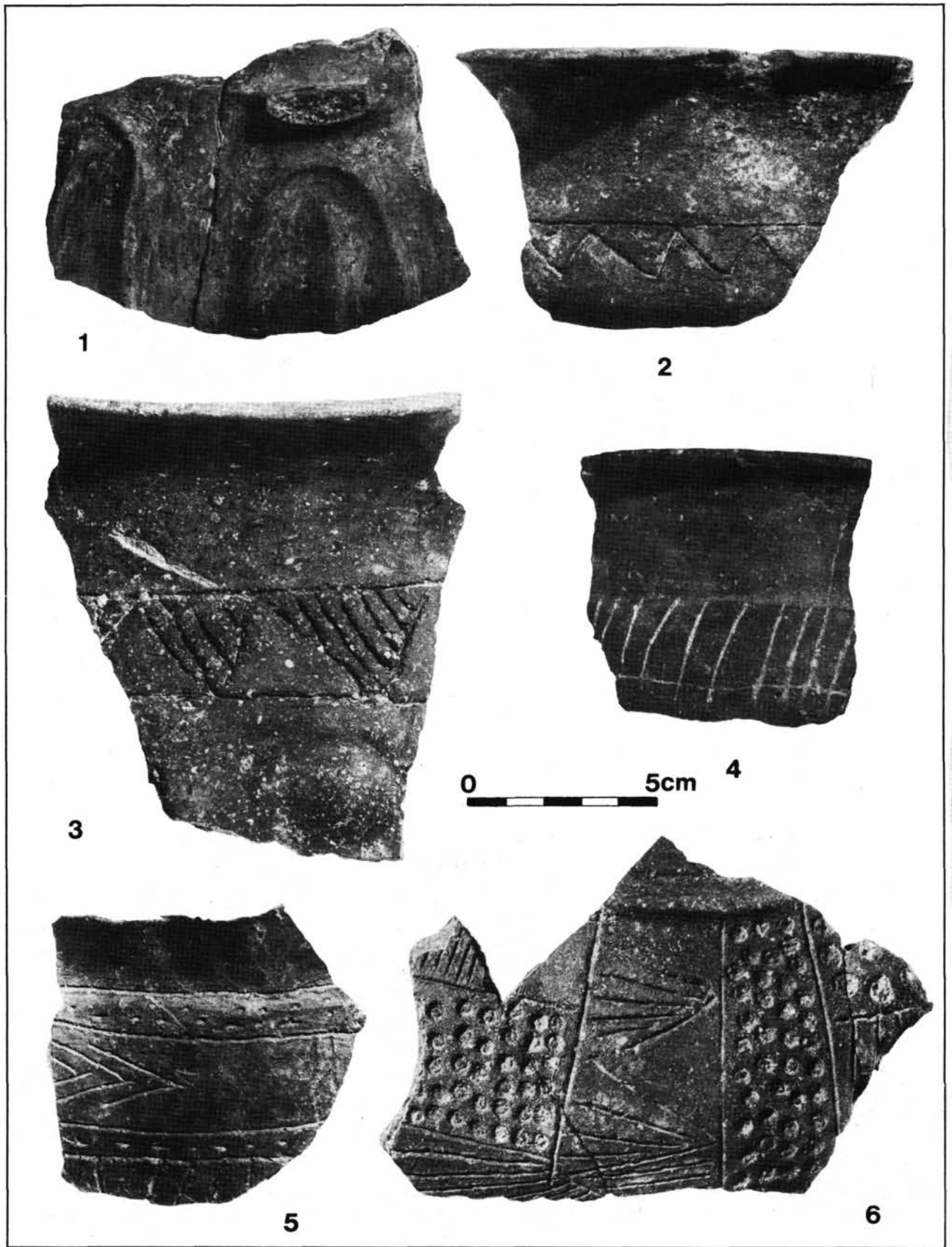
3. kép: Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. Leletek a halomsíros kultúra (BC) telepéről.
Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. Funde aus der Siedlung der Hügelgräberkultur (BC).

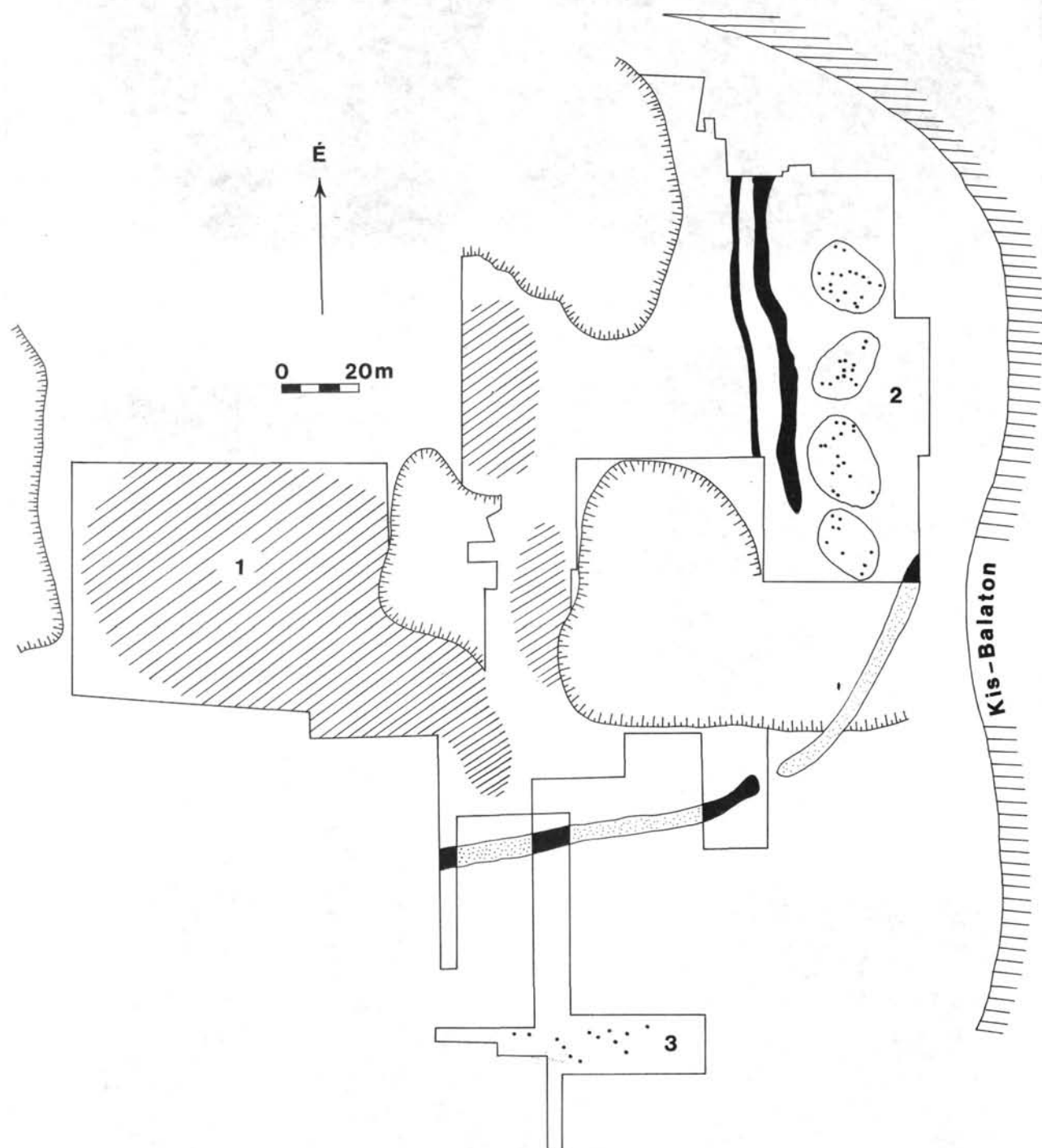
4. kép. Gelsesziget. Edények a halomsíros kultúra (BC) településének házából.
Gelsesziget. Keramik aus dem Haus der Siedlung der Hügelgräberkultur (BC).

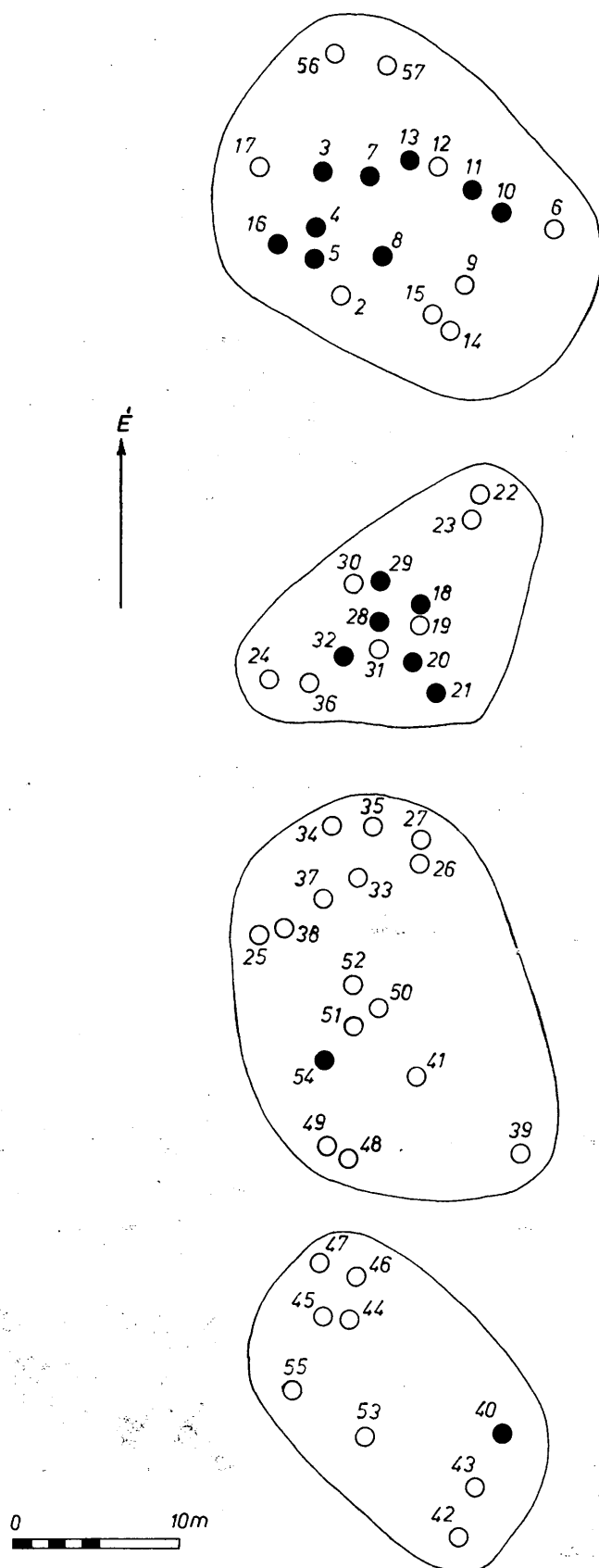
5. kép. Gelsesziget. Kerámialeletek a halomsíros kultúra (BC) településének házából.
 Gelsesziget. Keramik aus dem Haus der Siedlung der Hügelgräberkultur (BC).

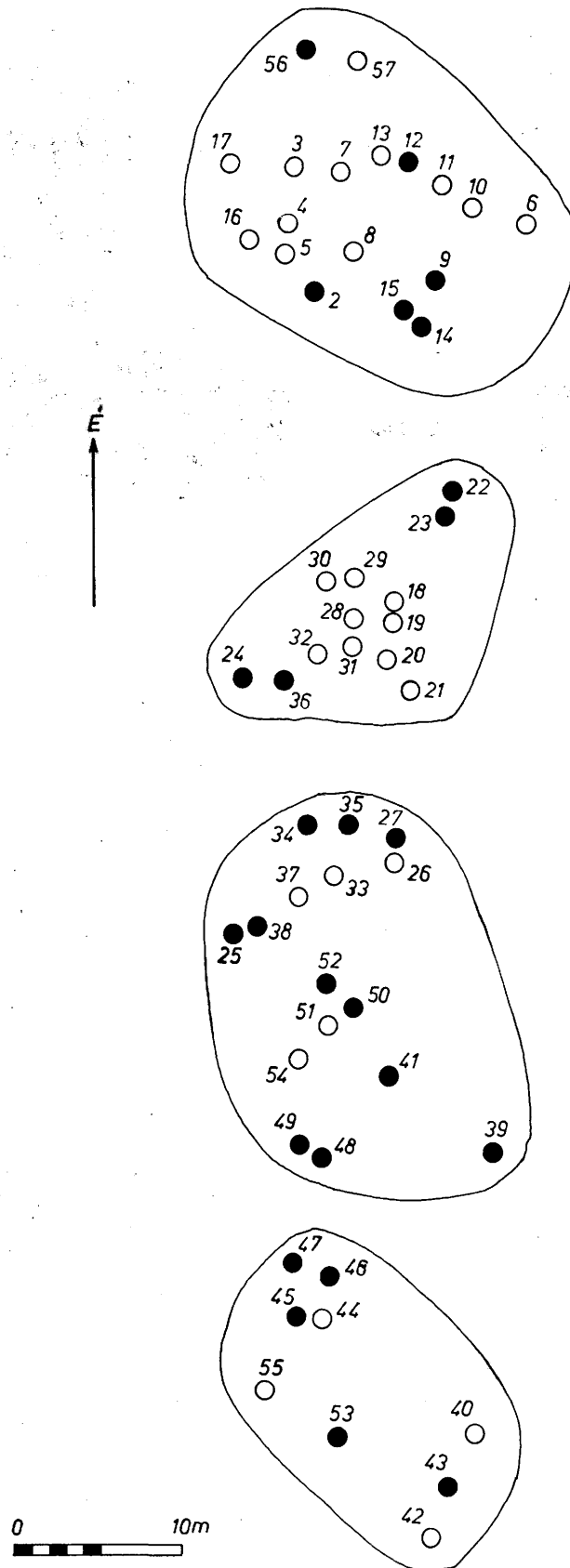
6. Gelsesziget. Kerámialetek a halomsíros kultúra (BC) településének házából.
Gelsesziget. Keramik aus dem Haus der Siedlung der Hügelgräberkultur (BC).

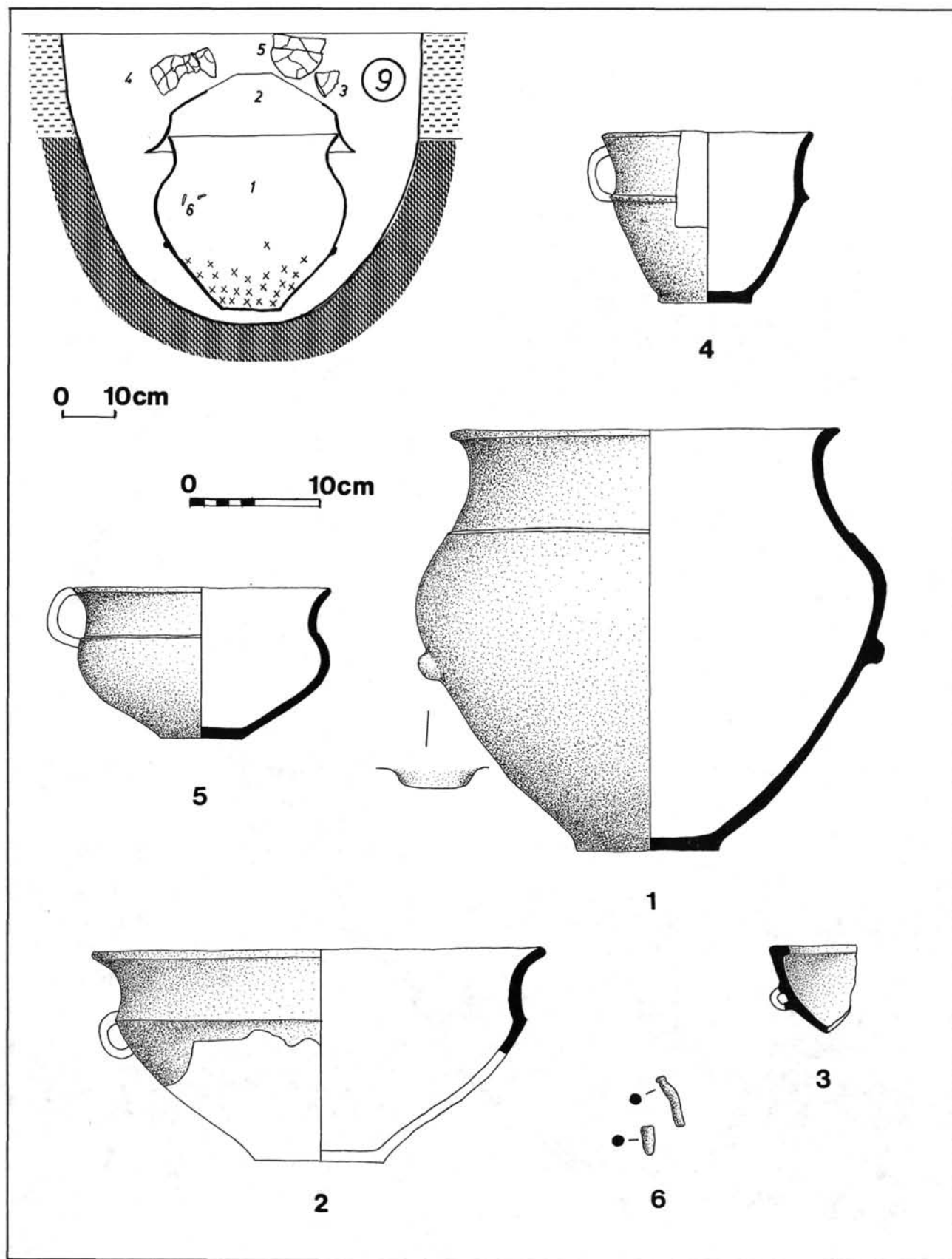
7. kép: Balatonmagyaród—Hídvépuszta. A késő bronzkori (BD—HA1) erődtett telep és temetőjének alaprajza (1: telep, 2—3: temető).
 Balatonmagyaród—Hídvépuszta. Gesamtplan der befestigten Siedlung und des Gräberfeldes aus der Spätbronzezeit (BD—HA1). 1: Si-
 edlung, 2—3: Gräberfeld.

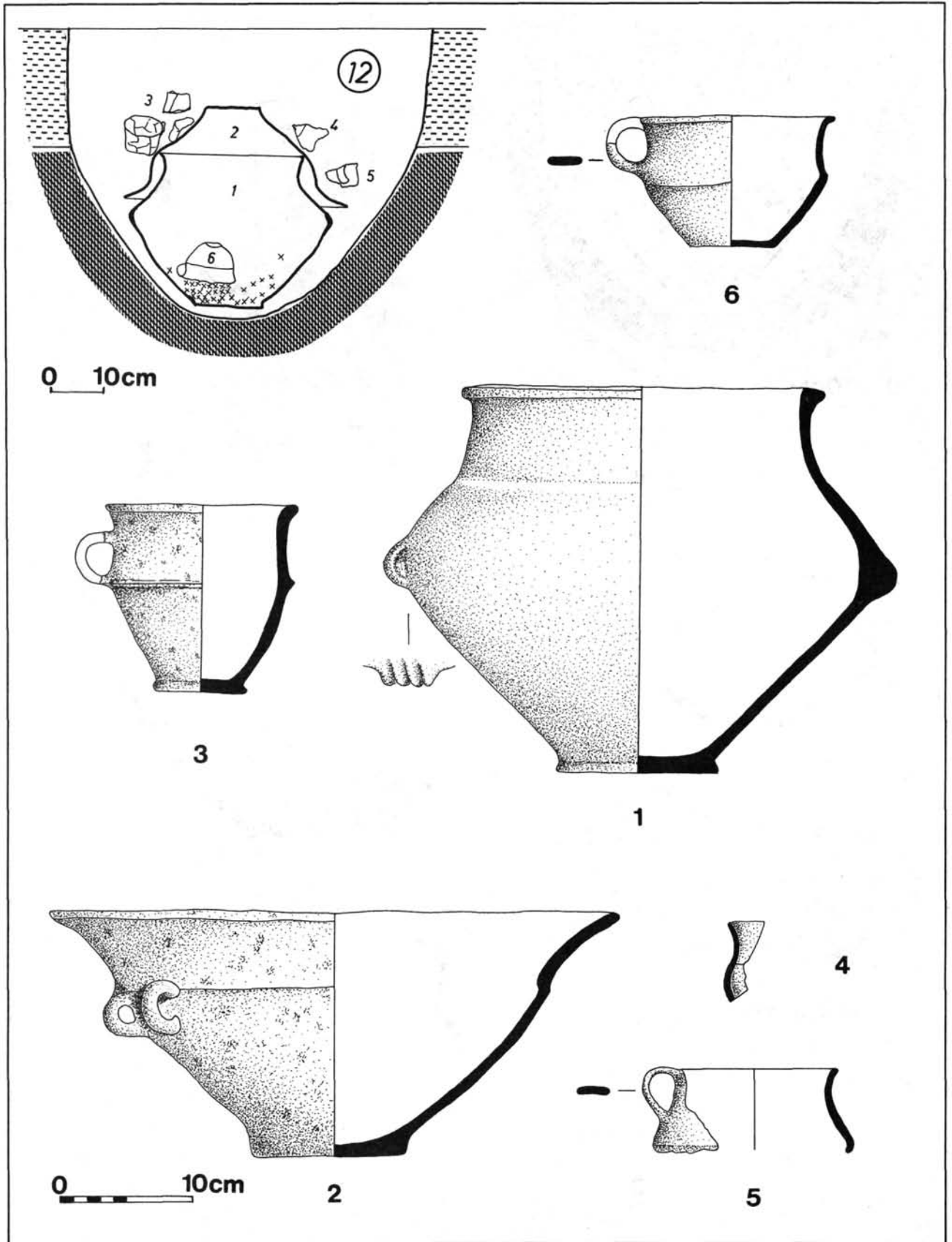
8. kép: Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. A késő bronzkori temető sírcsoportjainak idősebb (BD) sírjai.
Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. Die älteren (BD) Gräber der Gruppen des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes.

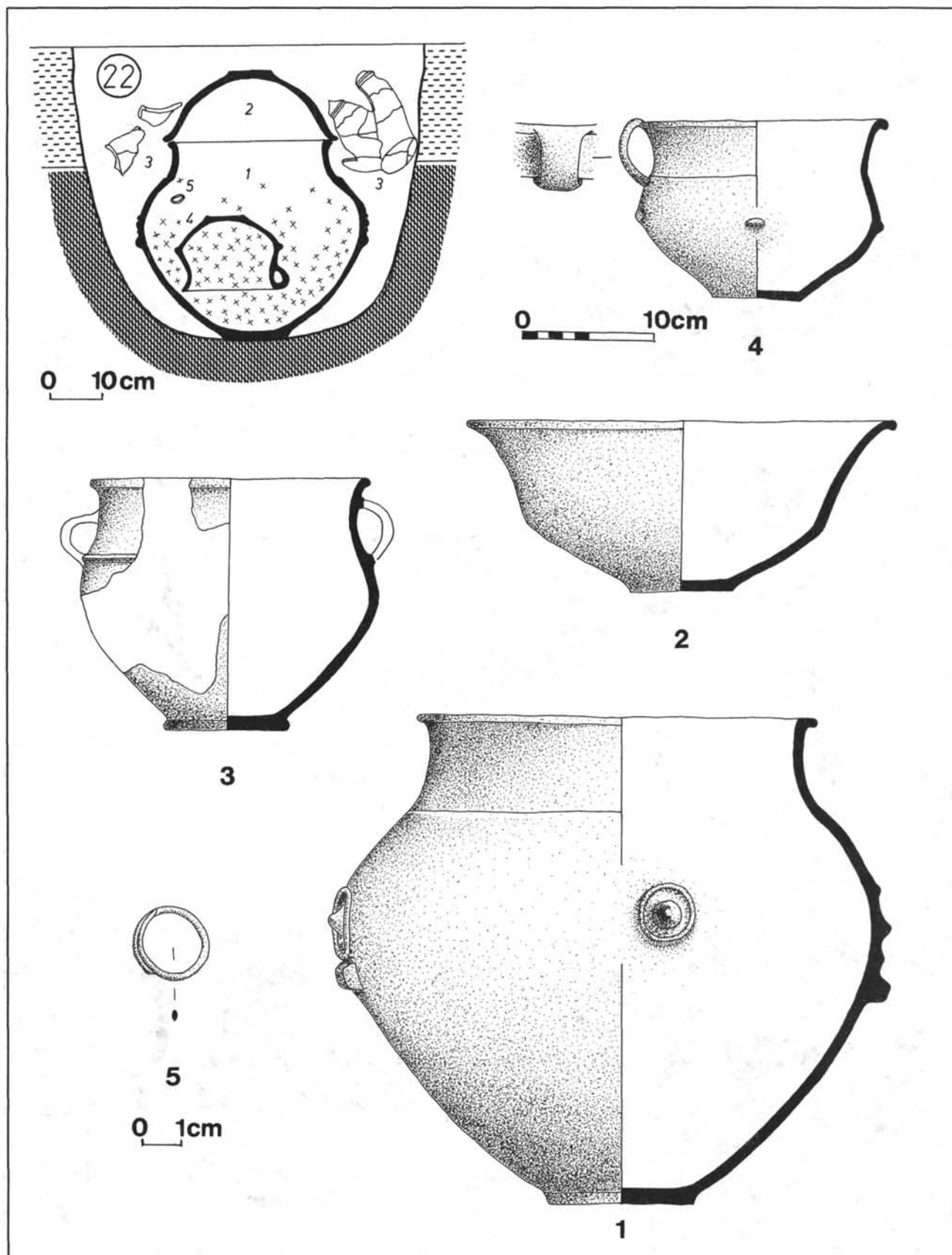
9. kép: Balatonmagyaród—Hídvépuszta. A késő bronzkori temető sírcsoportjainak fiatalabb (HA1) sírjai.
Balatonmagyaród—Hídvépuszta. Die jüngeren (HA1) Gräber der Gruppen des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes.

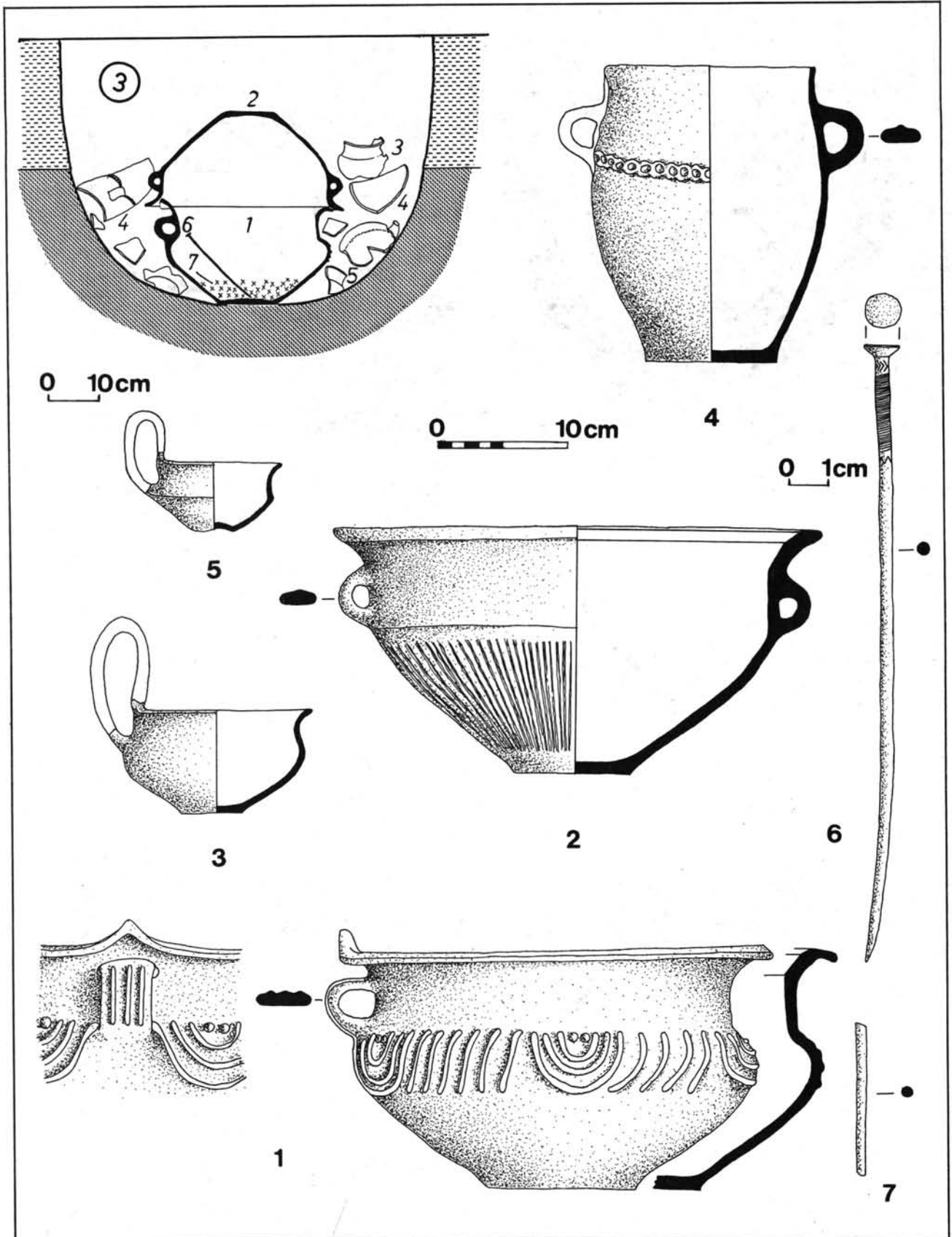
10. kép: Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. A késő bronzkori temető idősebb fázisának (BD) sírja.
 Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. Ein Grab aus der älteren Phase (BD) des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes.

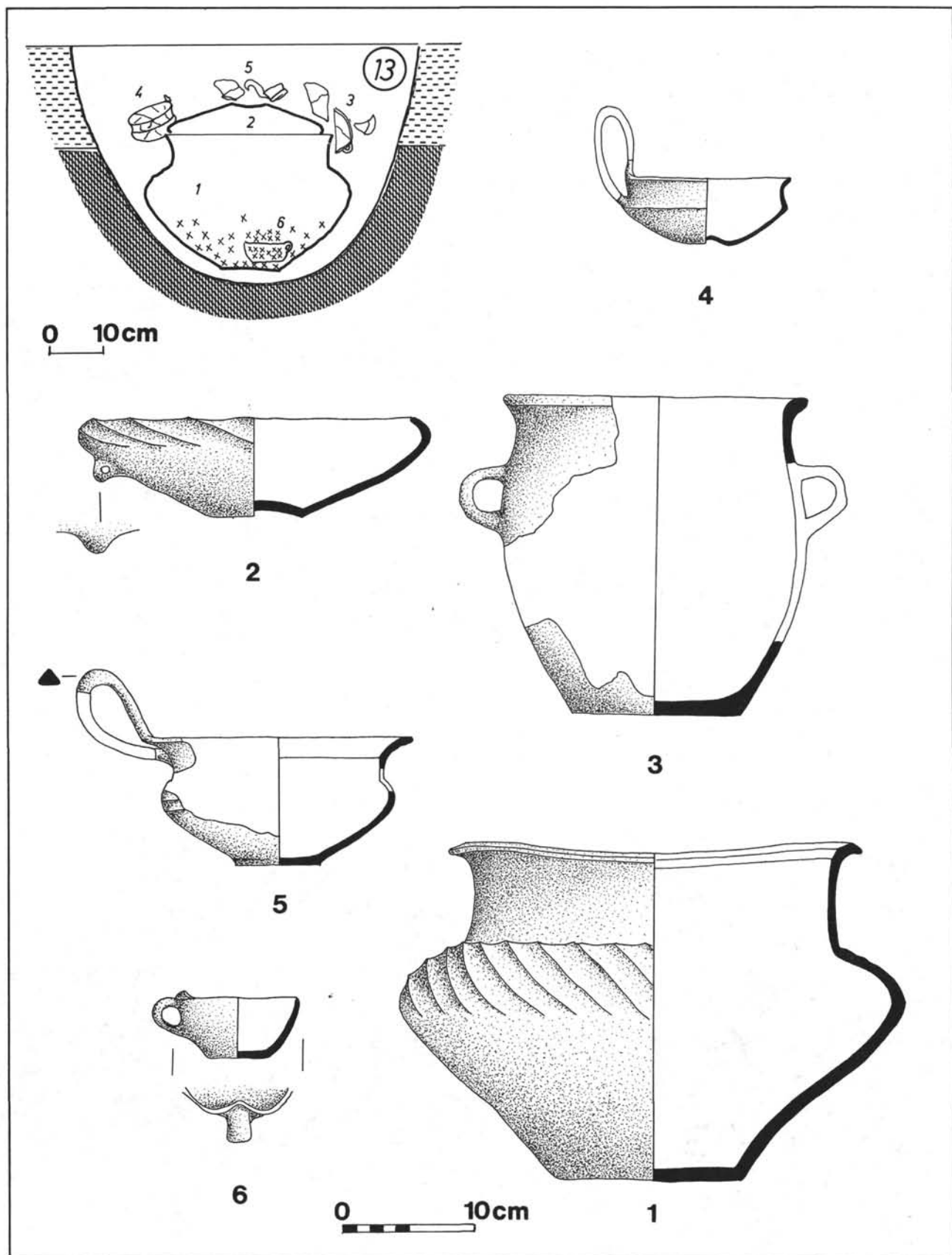
11. kép: Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. A késő bronzkori temető idősebb fázisának (BD) sírja.
Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. Ein Grab aus der älteren Phase (BD) des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes.

12. kép: Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. A késő bronzkori temető idősebb fázisának (BD) sírja.
Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. Ein Grab aus der älteren Phase (BD) des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes.

13. kép: Balatonmagyaród—Hídvépuszta. A késő bronzkori temető fiatalabb fázisának (HA1) sírja.
Balatonmagyaród—Hídvépuszta. Ein Grab aus der jüngeren Phase (HA1) des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes.

14. kép: Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. A késő bronzkori temető fiatalabb fázisának (HA1) sírja.
Balatonmagyaród—Hídvégpuszta. Ein Grab aus der jüngeren Phase (HA1) des spätbronzezeitlichen Gräberfeldes.